

УДК 332.37

Білик І. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Досліджено перспективи реалізації аграрної реформи в Україні. Проаналізовано можливості імплементації зарубіжного досвіду проведення земельних реформ. Запропоновано шляхи розвитку аграрного ринку в Україні.

Ключові слова: аграрний ринок, земельна реформа, сільське господарство.

Постановка проблеми. У будь-якій країні земельна реформа передбачає зміну законів, положень, правил стосовно власності на землю. Вона може складатися з перерозподілу земель, ініційованого державою або за підтримки держави, переважно сільськогосподарського призначення. Земельна реформа може, таким чином, стосуватися передачі прав власності від найбільших до менш потужних власників, із компенсацією або без неї, згідно з установленими правилами та обмеженнями. Реформування земельних відносин в Україні триває вже більше 20 років та сьогодні набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми реформування земельних відносин та ефективного функціонування аграрного ринку в Україні займаються такі науковці, як В. Гоцуляк, В. Сайко, П. Кулинич, П. Саблук, М. Малік, Є. Майовець [1; 2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковці по-різному пропонують визначення та співвідношення земельної й аграрної реформ, їх етапів, ефективних механізмів реалізації та перспектив. Отже, існує потреба в подальшому дослідженні даної проблеми, особливо сьогодні, коли питання реформування земельних відносин набуло гострої актуальності та широкого інтересу суспільства.

Мета статті полягає в аналізі переваг та недоліків процесу реформування аграрних відносин, а також дослідженні зарубіжного досвіду та можливостей його застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрна реформа – це перерозподіл земель та інших сільськогосподарських активів, як правило, для справедливого й ефективного використання земельних ресурсів. Основна ідея полягає у тому, що ті, хто працює на землі, також повинні володіти нею, щоб забезпечити собі отримання прибутку від власної праці. Часто великі землевласники протистоять такому перерозподілу активів. Незважаючи на це, аграрна реформування відбулося з різною успішністю в більшості країн світу.

Світовий банк характеризує аграрну реформу, використовуючи п'ять аспектів: лібералізація ринкової та біржової діяльності; земельна реформа (у тому числі розвиток ринку землі); канали агропромислового комплексу та збут; міське фінансування; ринкові інститути. Отже, аграрна та земельна реформи – це різні терміни, які часто в науковій літературі отожднюють. Найчастіше земельна реформа є одним із напрямів аграрних трансформацій у країні.

Реалізація земельних реформ зазвичай характеризується такими факторами:

– яка земля та в яких обсягах повинна бути перерозподіленою (наприклад, земельні «стелі» можуть бути визначено для максимального розміру зрошуваних та незрошуваних земель, якими

може володіти один власник при перерозподілі надлишкового обсягу земель);

– компенсації за землю, відчужену від справжніх власників (сплачується за ринковими ставками, за встановленою урядом ставкою чи ін.);

– хто в першу чергу повинен скористатися перерозподілом земель (наприклад, наявні орендарі або фермерські господарства, або безземельні працівники);

– створення нових видів землекористування та реформування наявних.

Аграрна реформа може поширюватися далеко за межі перерозподілу земель, включаючи реконструкцію системи сільського господарства в країні або зміну наявних практик ведення агробізнесу, щоб зробити земельну систему більш стійкою.

Європейський досвід функціонування ринкового обігу сільськогосподарських земель може бути застосований в Україні різними шляхами. Модель, яка використовується у Франції, передбачає сильне регулювання державою ринку сільськогосподарських земель. Помірним утручанням держави характеризується модель функціонування ринку сільськогосподарських земель у Німеччині; в Нідерландах таке втручання практично відсутнє. Незважаючи на такі відмінності, у кожній із країн сформувався цілісний ринок сільськогосподарських земель, забезпечений ефективним правовим регулюванням. В Україні проектом закону про розвиток сільськогосподарських та сільських територій у 2017–2022 рр. державі пропонується відвести такі функції:

• вдосконалення системи прогнозування і ведення балансів платоспроможного попиту населення та пропонування на продовольчому ринку;

• формування державних продовольчих та фінансових резервів в обсягах, необхідних для гарантованого забезпечення стабільного функціонування аграрного ринку;

• застосування товарних і фінансових інтервенцій, обґрунтування мінімальних і максимальних цін для ефективного застосування інтервенцій з урахуванням інфляції та індексів цін;

• контроль якості продукції, правил торгівлі, цінової політики на аграрному ринку;

• підтримка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції для гарантування продовольчої безпеки;

• створення системи форвардної торгівлі;

• запровадження системи торгівлі деривативами (ф'ючерсний контракт, опціон);

• фінансування створення мережі та інфраструктури оптових сільськогосподарських ринків;

• створення сільськогосподарськими товаровиробниками мережі елеваторів, включаючи портові, за участю зернових трейдерів та держави на засадах асоційованого членства;

• залучення інвестицій у потужності для зберігання й обробки зерна та обслуговуючу інфра-

структуру, спрощення дозвільної процедури та процедури землевідведення для інвесторів;

- формування ринку збуту сільськогосподарської продукції для дрібних сільськогосподарських товаровиробників;
- поліпшення матеріально-технічної бази обслуговуючих кооперативів;
- розвиток переробки сільськогосподарської продукції [3].

За інформацією Держгеокадастру, за 20 років (1994–2014 рр.) в розподілі земельного фонду України між основними землекористувачами та власниками землі відбулися принципові зміни. Площі земель, які знаходяться у власності чи користуванні сільськогосподарських підприємств, зменшилися і становить 39,6%. Площі земель, які фактично використовуються громадянами, навпаки, збільшилися на 14 881,6 тис. га (24,7%); площі земель, якими володіють або користуються заклади, установи, організації, промислові та інші підприємства, підприємства та організації транспорту, зв'язку, частини, підприємства, організації, установи, навчальні заклади оборони, майже не змінилися і станом на 01.01.2015 становили 2 309,8 тис. га, що на 28,0 тис. га менше, ніж на 01.01.1995. Площі земель, які знаходилися у лісгосподарських підприємств, збільшилися на 1 666,0 тис. га (2,8%); площі земель запасу збільшилися на 7 421,8 тис. га (12,3%) і становили 10 775,7 тис. га. Решта земель (863,7 тис. га) знаходилися у власності або користуванні інших землекористувачів, ця площа є майже незмінною порівняно з 1994 р. [4].

За даними Державної служби статистики за 2014–2015 рр. [5], розподіл земельного фонду України має такий вигляд (рис. 1).

У рамках проекту «Підтримка реформ у сільському господарстві та земельних відносинах в Україні» після моніторингу даних 2014–2015 рр. експертами було отримано такі висновки:

– рівень реєстрації державних земель є значно нижчим за аналогічний показник для земель приватної власності (24% проти 71%), що є джерелом

для непрозорої діяльності. Наповнення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно ще нижче й включає лише 20,9% від кількості записів у земельному кадастрі;

– орендна плата за землю сільськогосподарського призначення є однією з найнижчих в Європі та СНД (близько 37 дол. США в 2015 р.), що негативно впливає на добробут сільських землевласників та спричиняє неефективне використання земельних ресурсів;

– ринок продажу землі (для земель що не підпадають під дію мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення) є надзвичайно малим переважно через відсутність фінансових інструментів та складність використання земельних ділянок як предмета застави. Основним способом передачі прав на землі сільськогосподарського призначення є оренда (укладено близько 4,7 млн. договорів оренди із середньою тривалістю у 7,6 року), стосовно якої існує великий тіньовий (неформальний) ринок;

– кількість платників земельного податку (близько 7,3 млн.) є значно меншою за кількість приватних землевласників та землекористувачів [6].

Що ж до динаміки рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, аналізуючи період 1994–2014 рр., можна зробити висновок, що в період із 2001 р. спостерігається позитивна тенденція. Таким чином, зміни рівня рентабельності за 20 років (1994–2014 рр.) мають такий вигляд (рис. 2). Певною мірою це свідчить про те, що перші кроки в реформуванні аграрних відносин не загальмували зростання продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Однією з причин неефективності системи державного управління аграрним сектором у межах проведення земельної реформи є відсутність реальної бази даних фінансово-економічних показників сільськогосподарських підприємств різних форм господарювання. Одним із рішень даної проблеми є впровадження системи FADN (The Farm Accountancy Data Network), яка успішно функціонує в країнах Європейського Союзу. У цій сис-

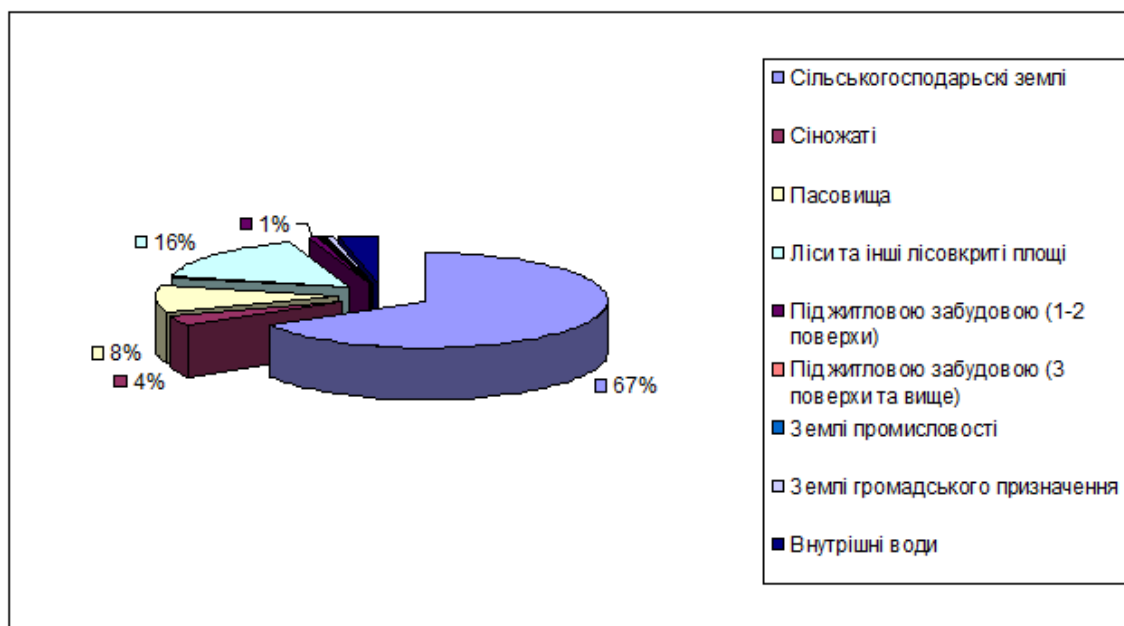

Рис. 1. Розподіл земельного фонду України 2014 – 2015 рр.

Джерело: розроблено автором за [5]

Рис. 2. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції

Джерело: розроблено автором за [7]

темі відбирається комплекс тестових підприємств аграрної галузі, на основі яких збирається правдива інформація щодо їхньої діяльності і, таким чином, формується точне статистичне відображення стану галузі.

Однак найбільшою проблемою під час впровадження земельної реформи все ж залишається надмірна заповільненість цього питання разом із низькою обізнаністю громадян щодо своїх прав та суті реформи. Ще однією проблемою є нерівний доступ громадян до кредитного забезпечення, що може спричинити обезземелення селян та накопичення великих ділянок землі у власності декількох господарів.

Труднощі в досягненні цілей аграрної реформи часто пояснюють такими причинами:

- високим ступенем складності завдань, спрямованих на вирішення комплексних і застарілих структурних проблем села, які охоплюють матеріально-технічні, технологічні, техніко-економічні, соціально-економічні, економіко-правові та соціально-психологічні чинники;

- наявністю потужних інерційних процесів, які спричинені неформальними орієнтаціями селян (зокрема їх уявлення, сформовані колишньою директивно-плановою системою) і з великими труднощами піддаються регулюванню з боку держави;

- допущеними прорахунками у стратегії і тактиці реформи, передусім переоцінкою значення приватної власності порівняно з іншими факторами ефективного сільськогосподарського виробництва, недооцінкою значення соціальних чинників її проведення, ролі сучасної інфраструктури й екології землекористування [8].

Ще одним негативним явищем є незбалансованість сільського господарства. Великі агроформування орієнтовані на вирощування експортних і найбільш прибуткових культур – зернових, тоді як потреба населення в овочах задовольняється здебільшого або за рахунок приватного сектору, або за рахунок імпорту. Складається ситуація, коли Україна, експортуючи продукцію, сама залежить від імпорту. Однобічний розвиток сільського господарства призводить до виснаження ґрунтів. Гострою залишається проблема відсутності обігових коштів, зберігання аграрної продукції, наявні потужності не задовольняють потреби зростаючого виробництва сільгосппродукції [9].

Станом на сьогодні основні напрями земельної реформи в Україні визначено Розпорядженням

Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 «Про затвердження плану дій з проведення земельної реформи та створення прозорого ринку земель сільськогосподарського призначення» і передбачає: розроблення відповідної нормативно-правової бази; проведення аналізу, систематизації, впорядкування та приведення до єдиного електронного формату кадастрової інформації; вдосконалення проекту технічного забезпечення ведення Державного земельного кадастру; підтримку функціонування системи ведення Державного земельного кадастру; створення державного земельного іпотечного банку; проведення роботи з розмежування земель державної і комунальної власності; встановлення меж 16 738 населених пунктів (до 2018 р.); проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо розвитку земельних відносин та ін. [10].

Для подолання труднощів у грудні 2016 р. групою експертів була презентована Концепція впровадження земельної реформи в Україні [11]. Вона включає в себе такі основні елементи: по-перше, пропонується встановити мінімальний набір норм, що регулюватимуть ринок земель (наприклад, обмеження доступу іноземних фізичних та юридичних осіб, запобігання монополізації та обмеження спекуляції на ринку землі, врегулювання зміни цільового призначення, забезпечення прозорості ринку землі та ін.); по-друге, встановити перехідний період (на 3–5 років), упродовж якого мають діяти більш жорсткі обмеження, спрямовані на соціальний захист власників та користувачів. До спеціальних норм перехідного періоду можуть бути віднесені обмеження щодо максимальної кількості земель у власності однієї особи, правила участі фермерів та інших юридичних осіб на ринку землі; існування переважних прав на купівлю земель тощо; по-третє, потрібно визначитися з послідовністю відкриття ринку сільськогосподарських земель.

Важливим елементом земельної реформи має стати інформування громадян щодо тих економічних можливостей, які дає їм ринок сільськогосподарських земель, їх прав та можливостей захистити свої конституційні права [12].

Зарубіжний досвід, зокрема японської (1946–1948 рр.) та німецької (1989–1991 рр.) земельних реформ, був визнаний у всьому світі. Шведський центр земельних реформ, який об'єднує найкращих фахівців у цій сфері, високо

оцінив досягнення німецьких і японських аграріїв. Швеція також має великий досвід реформування земельних відносин, вона найбільш творчо розвинула і разом із тим реалізувала в 1890–1920 рр. столипінську модель земельної реформи (роз'єднання і розселення селян) [13, с. 5].

Що ж до досвіду інших країн, то, наприклад, уряд Польщі не займається прямим регулюванням і втручанням у формування ринкової вартості земель. Винятком є кількісне вираження площ на одну фізичну особу – 500 га орних земель. Податок на продаж землі оплачує покупець у розмірі 2–5%, а плата за володіння ділянкою відсутня. З 1 травня 2016 р. у Польщі остаточно розблоковано тимчасові обмеження для громадян ЄС, що призвело до збільшення вартості до \$10,3 тис. за 1 га землі.

У Болгарії після реформування у 1990-х роках близько 98% сільськогосподарських земель знаходиться у власності громадян. Сьогодні землю можуть придбати як громадяни Болгарії, так і ЄС, а також фізичні та юридичні особи, які проживають більше п'яти років на території країни або компанії, які працюють із державними органами за міжнародними договорами. Схожа ситуація і в Естонії: там держава не бере прямої участі в регулюванні цін на землю і немає ніяких обмежень щодо придбання аграрних земель.

У Румунії, щоб стати власником земельної ділянки, достатньо мати професійну кваліфікацію, диплом або досвід управління в аграрному секторі. Близько 94% земель знаходиться у приватній власності, а частка агровиробництва у ВВП країни перевищує 5%. Після вступу Румунії до Європейського Союзу в 2007 р. було введено мораторій на сім років, після чого земельний банк відкрився для іноземців. Державне регулювання ринкових цін відсутнє, податок під час продажу землі становить 3%, а постійна плата за володіння землею встановлена на рівні 2% від вартості угоди. Громадянам ЄС дозволено купівля на умовах прямого цільового використання, а середня ціна – \$6,1 тис. за 1 га [14].

У таких країнах, як Хорватія та Сербія, продаж землі іноземцям повністю заборонений.

У Великобританії, Німеччині, Нідерландах таких обмежень немає, однак вартість землі тут надзвичайно висока.

У Сполучених Штатах Америки, Канаді та Бразилії основними покупцями земель сільськогосподарського призначення там, де відсутня пряма заборона на продаж, виступають адміністративні органи, фізичні особи, підприємства, компанії з управління нерухомістю. Землі передаються на підставі рішень уряду і місцевих органів влади, аукціонів і конкурсів, а також здійснюються переступка права, оренда й обмін.

Корисний для постсоціалістичного періоду світовий досвід був покладений в основу наукової концепції української моделі земельної й аграрної реформ. У процесі законодавчого обговорення і під впливом постсоціалістичної ментальності в неї внесли істотні корективи. Однак варто пам'ятати, що не всі європейські країни (передусім це стосується держав колишнього соціалістичного блоку) ввели у себе абсолютно вільний ринок землі. Так, у країнах Балтії громадяни країн, що не входять в ЄС, не можуть купити землю, а в низці балканських держав, які поки ще не увійшли до складу Євросоюзу, заборона поширюється на всіх іноземців [15].

Висновки. Оскільки Україна є одним із головних експортерів сільськогосподарської продукції у світі, якість управління земельними ресурсами в країні впливає на стан як вітчизняної, так і світової продовольчої безпеки. За даними Світового банку, Україна входить у шістку країн, в яких досі немає ринку землі. Зарубіжний досвід Центральної та Східної Європи підтверджує те, що вартість землі відразу після відкриття ринку починає зростати, тому сьогодні земельна реформа набуває особливої актуальності й є не менш важливою, ніж судово, пенсійна чи медична. Створення відповідного нормативно-правового регулювання ринку землі, соціального захисту власників, упорядкування земельного кадастру, чітке визначення територій міст та сіл, а також інформування громадян щодо реформи, їхніх прав та можливостей – обов'язкові передумови ефективного впровадження земельної реформи в Україні.

Список використаних джерел:

1. Аграрна реформа в Україні: (Соціологічна діагностика) : [монографія] / М. Баланівський [та ін.] ; за ред. В.І. Тарасенка. – К. : Фоліант, 2007. – 575 с.
2. Майовець Є. Аграрне підприємництво в Україні / Є. Майовець. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 428 с.
3. Проект закону № 4945-2Про розвиток сільськогосподарства та сільських територій у 2017–2022 рр.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
4. Структура земельного фонду України та динаміка його змін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua>.
5. Розподіл земельного фонду України 2014 – 2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Дейнінгер К. 26 років земельної реформи: склянка напівпорожня чи напівповна / К. Дейнінгер, Д. Нізалов // VoxUkraine. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://voxukraine.org/2016/10/07/26-years-land-reform/>.
7. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Сиденко В. Аграрная реформа в Украине: достижения и просчеты / В. Сиденко // Дзеркало тижня. – 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zn.ua/>.
9. Гриневецкий С. Аграрная реформа – наукова складова успіху / С. Гриневецкий // Голос України. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/259094>.
10. Про затвердження плану дій з проведення земельної реформи та створення прозорого ринку земель сільськогосподарського призначення : Розпорядження Кабінету міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1072-2011-%D1%80>.
11. Підтримка реформ в сільському господарстві та земельних відносинах в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kse.org.ua>.
12. Чотири альтернативи мораторію: концепція земельної реформи від експертів / Д. Нізалов, С. Кубах, О. Нів'євський, П. Кулинич // Agravery. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agravery.com>.
13. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа: міфи і істина / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2003. – № 9. – С. 3-9.
14. Паляниця М. Ринок землі: міжнародний досвід / М. Паляниця // Аграрний союз України. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aau.org.ua/uk/publications/web/127/>.
15. Гайдай М. Що обрати Україні? Як працює ринок землі в 60 країнах світу / М. Гайдай // Економічна правда. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.epravda.com.ua/publications/2016/05/25/593890/.

Билык И. В.

Львовский национальный университет имени И. Франко

ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ АГРАРНОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ

Резюме

Исследованы перспективы реализации аграрной реформы в Украине. Проанализированы возможности имплементации зарубежного опыта проведения земельных реформ. Предложены пути развития аграрного рынка в Украине.

Ключевые слова: аграрный рынок, земельная реформа, сельское хозяйство.

Bilyk I. V.

Ivan Franko National University of Lviv

PROSPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF AGRARIAN REFORM IN UKRAINE

Summary

Problems and prospects of the agrarian reform realization in Ukraine are investigated. The possibilities of the foreign experience of the land reforms implementations are analysed. The ways of the agrarian market development in Ukraine are offered.

Keywords: agrarian market, land reform, agriculture.

УДК [330.341:330.15:504.06]:338.242.4(477)

Білокурський Р. Р.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ГАЛУЗЕВА СТРУКТУРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ У КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ НА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

У статті проаналізовано галузеву структуру економіки України за показником випуску товарів і послуг, за умов технологічності, зайнятості, зовнішньоторговельної діяльності. Обґрунтовано проблемність низької інноваційної активності суб'єктів господарювання як деструктива еколого-економічного розвитку та якісних структурних змін. Визначено пріоритети структурних змін економіки України в контексті еколого-економічного розвитку та становлення екологічної економіки.

Ключові слова: галузева структура, вид економічної діяльності, структурні зміни, еколого-економічний розвиток, екологічна економіка.

Постановка проблеми. Аналіз галузевої структури економіки та її структурних змін є дуже важливим із погляду забезпечення еколого-економічного розвитку. Національний чи регіональний фокус дає змогу виявити галузеві особливості використання природно-ресурсного потенціалу зі співставленням до важливих макро- і мезоекономічних показників – валового внутрішнього і регіонального продукту. Аналіз галузевої структури може також охоплювати зовнішньоторговельну діяльність. Висновки з такого аналізу є дуже важливими у контексті обґрунтування доцільності міжнародної інвестиційної діяльності на теренах країни чи регіону. Справедливо зазначає В. Зянько, що основною причиною незадовільного стану глобального довкілля, який продовжує погіршуватися, є функціонування нераціональних структур споживання і виробництва, які нині з промислово розвинутих країн переміщуються у бідніші, де дешевші матеріальні ресурси та робоча сила [4, с. 16]. Україна поки ще залишається державою з порівняно низьким рівнем оплати праці, тому ризик інвестувань у ресурсомісткі види економічної діяльності є високим, особливо з огляду на низький рівень екологічної культури бізнесу та лобістський вплив із боку влади.

Актуальність обраної теми дослідження підтверджує необхідність постійного аналізу ситуації щодо впливу галузевої структури економіки на можливості еколого-економічного розвитку України. Сам

по собі еколого-економічний розвиток окреслює новий стратегічний пріоритет подальших прогресивних змін нашої держави, в основі якого – балансування екологічних та економічних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати цього дослідження отримано з використанням даних офіційної статистики, а також напрацювань інших українських авторів у царині галузевого підходу до аналізу економіки, серед яких: М. Згуровський [13], І. Кюсева [6], О. Клімова, Т. Курова [6], А. Потинський, Н. Рилач [8], А. Смаглюк [10], Ю. Федорова [12] та ін. Другий зріз дослідження формують напрацювання українських науковців із різних питань еколого-економічного розвитку, впливу галузей економіки на довкілля, таких як: І. Брижань [1], В. Григорків, П. Жук, В. Зянько [4], В. Матюха, О. Сухіна, В. Шевчук та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні пріоритетів структурних змін економіки України в контексті стимулювання еколого-економічного розвитку.

Визначено такі завдання:

– проаналізувати галузеву структуру економіки України за показником випуску товарів і послуг, критеріями технологічності, зайнятості, зовнішньоторговельної діяльності;

– обґрунтувати проблемність низької інноваційної активності суб'єктів господарювання як деструктиву еколого-економічного розвитку та якісних структурних змін;